

УДК 821.162.1.09 (477) Фелінська

Вікторія Білявська
Житомирський державний
університет імені Івана Франка

ПРОБЛЕМА СУСПІЛЬНОЇ ДЕПРЕСІЇ В «МЕМУАРАХ ІЗ ЖИТТЯ» ЄВИ ФЕЛІНСЬКОЇ

У статті на основі «Мемуарів із життя» Є. Фелінської проаналізовано проблематику, що має суспільно-історичний характер і об'єднує ряд питань, серед яких занепад шляхетської минушини, суспільна депресія та конформізм, правобережна «ейфорія» на початку століття, розпорошення польських шляхетських родів та наполеонівські війни, що становлять центр загального комплексу проблем літератури Правобережної України кінця XVIII – початку XIX ст.

Ключові слова: мемуари, проблематика, українсько-польське літературне пограниччя.

Wiktorja Bilawska. Problem depresji społecznej w „Pamiętnikach z życia” Ewy Felińskiej.

W artykule na przykładzie „Pamiętników z życia” E. Felińskiej przeanalizowano problematykę, która nosi charakter społeczno-historyczny i jednoczy szereg pytań, wśród których upadek szlacheckiej przeszłości, depresja społeczna i konformizm, prawobrzeżna „euforia” na początku stulecia, rozpylenie polskich rodów szlacheckich i wojny napoleońskie, co składa centrum kompleksu problemów literatury Ukrainy Prawobrzeżnej końca XVIII - początku XIX wieku.

Słowa kluczowe: pamiętniki, problematyka, ukraińsko-polskie pogranicze literackie.

Bilyavskaya Victoria. Problem of social depression in «Memoirs of the Life» by Eve Felinskaya.

The range of problems, that has social and historical character and unites the row of questions, among that decline of the noble past, public depression and conformism, right-bank «euphoria» at the beginning of eyelid, dispersion of the Polish noble luing-ins and Napoleon's wars that present the center of general range of problems of literature of Right-bank Ukraine of end of XVIII, – beginning of XIX of century, is analysed in the article on the basis of The Memoirs by E. Felinska.

Keywords: memoirs, problems, Ukrainian-Polish borderland literature.

Визначальною ознакою мемуарів є суб'єктивне сприйняття автором відтворюваних історичних реалій із вибіркоким залученням необхідних документів, неповнота інформації, іноді її одностороннє подання [2, с. 26]. Історична достовірність часто поєднується із художнім домислом, фактографічність, а подієвість може виявитись штучною та приховувати подвійних погляд письменника, який свідомо чи несвідомо залежить від загальносоціальних обставин. Польський літературознавець М. Дерналович пише, що мемуарна спадщина, створена поляками в ХІХ ст., становить собою в переважній більшості «мемуари їхніх часів» незалежно від того, чи створили їх представники сформованого ще перед розділами Польщі покоління, чи вже наступних генерацій. Мемуари написані в душі загальноєвропейської романтичної естетики із властивим їй розумінням категорій народності, терпіння та суспільного обов'язку, а також із притаманною власне польській національній свідомості проблемою історичної місії аристократії [8, с. 673].

Художні особливості втілення проблематики в «Мемуарах із життя» Є. Фелінської залежать від загальних рис, притаманних цьому жанру, а саме розповідь з позиції певної часової дистанції, що створює ефект опрацювання документів та переосмислення спогадів із минулого, містить в собі оцінку минулих подій з точки зору часу оповіді, а не часу реальної дії. У такий спосіб створюється дворівневий тип оповідності. Автор розповідає не лише, як події відбувалися, але й подає відносно теперішню оцінку явищам, що запам'ятались. Читач отримує факти, оцінені через призму віки, досвіду та суспільного статусу з однієї сторони, та очищені від емоційно-експресивного першого враження – з іншої. Категорія правди є доволі проблематичною через автоапологію та самовиправдовування [12, с. 506].

Для проблематики, висвітленої на сторінках «Мемуарів із життя» Є. Фелінської, а особливо для її історичного аспекту притаманне використання своєрідних інформаційних кодів, схожих на езопівську мову, розшифрування яких дозволяє відкрити їх прихований зміст. Так, наприклад, говорячи про «час збурення та неспокою в краї», має на увазі період Тарговицької конфедерації та сейм у Гродні, відомий письменниці із розповідей. Рефлексії, що стосуються доби наполеонівських воєн та розділів Польщі, з'являються як коментар до

обурливої ситуації «постійно танцюючої» польської громади і т. п. Стиль оповідності у «Мемуарах із життя» – повільний, розмірений, відсутні емоційно-експресивні переживання, що пов'язано із значною часовою дистанцією, натомість наявні значні аналітичні розвідки та узагальнення, що дозволяє говорити про значне осмислення мемуаристкою історичних фактів та явищ.

«Мемуари із життя» Є. Фелінської, що охоплюють приблизно двадцять сім років із життя авторки і стосуються переважно подій кінця XVIII – першої половини XIX ст., над якими вона працювала в середині XIX ст. Письменниця усвідомлювала важливість їх створення і значимість, як у виняткового історичного свідка всієї порозділової епохи. Із наявністю широкого спектру проблематики пов'язаний певний спосіб компонування та провадження нарації. У першому томі переважають яскраві насичені образи, швидкий темп подієвості, що в наступних буде замінено актуальною часу проблематикою, яка дещо уповільнюватиме стиль розповіді. Щодо композиції, то I том I серії охоплює десять років із життя авторки (1793 – 1803), II – наступних п'ять (1803 – 1808), III – трьох (1808 – 1811); серія II I том – один рік (1812), а II – вісім (1812 – 1820) [7, с. 45]. Подібна композиція зумовлена вільною авторською інтерпретацією минулих подій, адже Є. Фелінська не ставила перед собою за мету чіткого дотримування часових меж в структурі «Мемуарів із життя», говорячи про те, що образи давніх літ відтворюватиме так, як їй дозволить власна пам'ять.

Після приєднання правобережних земель колишньої Речі посполитої до Російської імперії (1793) царська влада почала проводити політику спочатку применшення, а потім послідовного знищення речипосполитівського адміністративного та судового устрою, польських традицій, культури, освіти й літератури. Окрім того, мешканці правобережних територій відчували на собі наслідки від походу О. Суворова на Варшаву (1794), наполеонівської війни 1812 р., повстання декабристів у грудні 1825 р., пережили листопадове повстання 1831 р., початковий лібералізм Олександра I змінився політикою безпосередньої русифікації, авторитарно завершеною Миколою I. Є. Фелінська, будучи доволі тонким обсерватором і маючи на меті окреслити власну картину усіх змін, наочним свідком яких вона була сама, презентує енциклопедичне відтворення основних історико-

культурних подій постаніславської епохи, які умовно можна кваліфікувати в багаторівневу систему проблематики, що було характерно для тогочасного суспільства.

Проблематика «Мемуарів із життя» має суспільно-історичний характер та об'єднує презентацію явищ занепаду шляхетської минувшини, суспільної депресії та конформізму, розпорошення польських шляхетських родів, правобережної «ейфорії» та наполеонівських воєн.

Одним із найголовніших питань «Мемуарів із життя» Є. Фелінської є проблема занепаду шляхетської минувшини, що супроводжується цілим спектром авторських емоційних переживань: від замилювання, ностальгії за давніми часами та меланхолії до розчарування в сучасності та остраху в передчутті незвіданого майбутнього. Постійне повернення до подій минулого та рефлексії, які воно породжує, дозволяють мемуаристці створити неперевершене художнє тло доби, у якому вдало поєднуються час та місце, минувшина та сьогодення, подієвість та вираження особистісного авторського «я». Висвітлення кожної проблеми у мемуарах відбувається під знаком «великої зміни», що затитулувала власне саме Є. Фелінська, говорячи: «Від часів, які я пам'ятаю, і до сьогоднішнього дня відбулися настільки важливі зміни в наших звичаях, уявленнях, способі буття, світогляді, освіті, моралі, в нашому ставленні до всієї національної спільноти, і впливу тієї ж спільноти на наше особисте життя, немовби ми бачимо дві окремі цивілізації, що мають різну природу або ж розділені витоком багатьох століть та існують в цілком інших обставинах» [9, с. 2]. Подібне існування в умовному двосвітті та із особливо гострим відчуттям раптового пришвидшення ритму подій ХІХ ст. було притаманне митцями епохи романтизму в цілому.

Явище суспільної депресії, що стало однією з головних проблем, висвітлених у «Мемуарах із життя», охопило чи не всі шляхетські роди українсько-польського пограниччя. Не лише Є. Фелінська звернула увагу на душевний стан польської громади, який із кожним новим потрясінням все більше ускладнювався. Л. Дембіцький, змальовуючи яскраву картину масштабної катастрофи, зауважував, що «після здобуття Варшави, різні на Празі, вивезення короля до Гродна й останнього поділу – великий розпач огорнув людей; були численні випадки самогубств, дехто впадав у дивакуватість, дехто

шукав забуття в ексцентричностях, а той, хто божеволів у момент останнього катаклізму серед веселощів, жартів та втіх і хто впадав у чорну меланхолію, винесли з тієї останньої катастрофи тавро хворобливого, неприродного стану, який передавався і наступним поколінням» [14, с. 3]. Бачення минулого часу доволі песимістичне, оскільки дослідник писав, що відбиток, накладений на людину тієї доби, нагадуватиме про себе ще досить довго, проявляючись через брак душевної рівноваги, деморалізацію та неспокій, адже то була «не смерть немічного, пережитого суспільства, яке загинуло від старечого маразму чи безкрів'я, а навпаки – це величезний віковичний дуб, побитий блискавицею саме в момент свого весняного пробудження» [14, с. 3]. Але якщо автор, осмислюючи настрої, що охопили колишніх громадян Речі Посполитої у Варшаві, послуговувався словами «хвороба», «агонія», «вмирання», то Є. Фелінська, описуючи подібну ситуацію, у якій опинилася польська спільнота, але на Правобережжі, говорить поки що лише про симптоми цієї недуги, зауважуючи, що «ще рано оголошувати цілковите зіпсуття, моральну смерть та розпад нашого товариства» [11, с. 232].

Окрім того, з позиції ретроспекції, адже дискурс у мемуаристичну літературу тих подій розпочався лише в сорокових роках ХІХ ст., авторка акцентує увагу на внутрішніх причинах виникнення подібного стану суспільства. Серед ряду причин називає передусім «необачне споживання зіпсутих страв, які потрапивши до молодого і здорового організму, подіяли на нього згубно» [11, с. 232]. Мемуаристка використала започатковані ідеї, що витали тоді у повітрі і знайшли своє втілення в соціологічному дискурсі Г. Спенсера та стосувались аналогії між розвитком суспільством та функціонуванням живого організму. Щодо «зіпсутих страв», швидше за все, Є. Фелінська мала на увазі ряд іноземних впливів, що проявившись у різних сферах суспільної діяльності, призвів до руйнації власне польської національної автентичності. Розмірковуючи про майбутнє, мемуаристка з надією зауважує, якщо повністю позбавитись згубного чинника, то «тіло одужає», але період «реабілітації» триватиме доволі довго, адже хвороба була дуже важкою.

Варто зауважити, що мемуарист на позначення людини кінця ХVІІІ початку ХІХ ст. використовує слово «pogrobowiec», яке не має однозначного визначення в українській мові і приблизно озна-

чає «дитина, народжена після смерті батька». Такий термін покликаний пробудити в уяві польськомовного читача спектр асоціацій, серед яких громадянин – син вітчизни, смерть батька – загибель батьківщини, існування після розпадів Речі Посполитої – сирітство. Ключовим елементом образу, який презентує державний занепад, є сакральний для поляків символ віковичного дубу, який гине в самому його розквіті. Можливе вирішення цієї проблеми Є. Фелінська вбачає у збереженні національної ідентичності, відмові від іноземних запозичень та щирій вірі.

Літературно-салонне життя Правобережжя цього періоду – низка нескінченних розваг, котрим більшою мірою підходить епітет гіркі, окреслюється назвою «правобережна ейфорія». Дуелі й пияцтво, брутальність і самодурство заповнили Варшаву й Санкт-Петербург, перекинулись на Житомир, Київ та Кам'янець-Подільський [1, с. 143]. Подібний стан отримав назву «хвороблива лихоманка», «наслідок тимчасового полегшення в хвилини останньої агонії». Є. Фелінська також робить акцент на феномені різкого пожвавлення світського життя в краї: «кожна заможна родина давала принаймні два, три бали на рік, а хрестини, а іменини, а весілля – це завжди привід для пишного гуляння, тоді як колись підстави для святкування повинні були бути дуже поважними» [9, с. 326]. Автор, осмислюючи культурний простір пограниччя, акцентує увагу на тому, що все це відбувалося в той час, коли одні держави руйнувалися й розпадалися на частини, інші виникали і так само раптово зникали, – що кожної миті змінювало обличчя Європи.

Засуджуючи бездіяльність земляків, той конформізм, який їх охопив у настільки важливий для країни час, Є. Фелінська констатує, що «навіть той гуркіт, який потрясав всю Європу, не зміг заглушити голос скрипки, яка ночами вигравала кадрили та мазурки» [9, с. 327]. Намагаючись знайти пояснення явищу, яке було чужим для культурного простору цього краю, мемуаристка зазначає, що це не було покликом душі волинян, а радше формою їх наслідування модних тенденцій, які з Франції через магнацькі двори Варшави дісталися й до їх краю.

Я. Д. Охоцький у своїх мемуарах порівнюючи цю епоху зі станом хворого «незадовго до смерті» [3, с. 403], писав, що «в товаристві найбагатших, освічених і визнаних осіб не з'явилося жодної думки

про минувшину, жодної про майбутнє», натомість, царювало «гуляння без кінця, кохання до безтями», шляхтичі «гнали в карти – без пам'яті, напивались смертельно й шалено» [4, с. 73–74]. Ш. Аскенази наголошував, що «впливові родини тогочасної Волині у багатьох випадках не були прикладом для суспільства» [5, с. 279]. Епікурейську безтурботність пізніших часів згадував також Є. Івановський, передаючи дух і настрої початку століття: «У нас після кожної катастрофи й нової публічної поразки ще голоснішими бували веселощі» [5, с. 445]. А. Є. Чарториський, звиклий до правобережного стилю життя, писав, що, перебуваючи в Санкт-Петербурзі, так «закружляв», що забув, у якому краї знаходиться [15, с. 45]. Про це явище писав також Л. Дембіцький, із гіркотою зауважуючи, що значна частина аристократії оселилися в столиці Росії, змінюючи польські сенаторські та урядові посади на свіжі титули чужого зразку, і додавав, що до Петербургу стали слати листи із пробаченнями, проханнями та ласками ті «патріоти», які до цього часу зберігали відносну незалежність і виступали проти Росії. Автор робить висновок, що мало імен і постатей зберегли в ті хвилини власну гідність.

Одним із характерних явищ, яке унаочнює масштаб суспільних катаклізмів, стало цілковите зникнення багатьох шляхетських резиденцій, роздуми про занепад яких неодноразово з'являються на сторінках «Мемуарів із життя» Є. Фелінської. Описуючи подібні ситуації, мемуаристка віддаляється від матеріального виміру проблеми, звертаючи увагу передусім на їхній метафоричний вимір. Наприклад, занедбаний маєток в Яновичах. У ньому авторка вбачає символ недбалості у збереженні праці усіх попередніх поколінь. Опис посилює риторичне запитання авторки, про те, наскільки часто таке відбувається? І відповідь: постійно. Мемуаристка виходить на рівень узагальнення і окреслює проблему, яка полягає у відсутності зв'язку між поколінням та цілковиту різницю у поглядах представників попередньої та наступної генерації: «Рідко, дуже рідко наступник переймається духом попередника, успадковуючи його вподобання, і навіть з обов'язку перед громадськістю він не зберігає вже зробленої праці. Навпаки, він ніби навмисне покидає та піддає знищенню те, що було розбудовано за рахунок праці, зусиль та особистої посвяти людини, обдарованої духом і волею» [10, с. 85]. Є. Фелінська з точки зору людини середини XIX ст. приходять до гіркому висновку, що,

не в пам'ятках, створених людською рукою, Господь задумав увіковічнити працю духу польського народу [10, с. 83]. Процес і наслідки руйнування виразно ушляхетнюють елементи простору. Сумна краса руїни стає символом, зміни, нестійкості всього, що оточує мемуариста XIX ст., як природи, так і пам'яток культури. І якщо для романтиків руїна в духовному плані буде прекрасніша, ніж оригінальне творіння, яким колись була, то матеріальний план загибелі давніх пам'яток, шляхетських маєтків з точки зору особистої власності пробуджував у Є. Фелінської низку негативних емоцій.

Саме завдяки тому часу, який пережило українсько-польське пограниччя в кінці XVIII на початку XIX ст., художня література отримала нові орієнтири, серед яких «пошук таких концепцій життя, які тримали б ідеал польськості і дозволяли б протриматися єдиному народу, розділеному кордонами загарбницьких держав» [13, с. 170]. Як усяка соціальна система, в тому числі й локальна культура, що апіорі прагне самоорганізованості та самоочищення, мемуаристична література Правобережжя не забула важко набутого досвіду.

Якщо говорити про те, наскільки питання, представлені на сторінках «Мемуарів із життя», віддзеркалюють загальну проблематику, властиву мемуарній літературі Правобережної України доби романтизму, то варто зауважити, що у Є. Фелінської відсутнє художнє осмислення проблематики, пов'язаної з діями російського авторитаризму те деспотії, що охоплювали б та зафіксували настрої по відношенню до панівної нації імперії, які, наприклад, місяць і досить однозначно їх виражають мемуари Т. Бобровського, Є. Івановського, А. Коженювського та ряду інших письменників Правобережжя. Подібне явище можна пояснити декількома чинниками. По-перше, Є. Фелінську, на нашу думку, цікавила доля перед усім польської громади, адже авторка ставила перед собою мету показати власним нащадкам, які зміни відбулися саме із їхніми співвітчизниками. По-друге, – у хронологічному плані «Мемуари із життя» завершуються 1820 р., тобто ще до повстань, посилення імперської централізованої влади, масової русифікації та заборони усього польського. По-третє, мемуаристка писала свій твір, вже перебуваючи у власному маєтку у Воютині після повернення із заслання у зв'язку із помилюванням, дарованим імператором. Але навіть після цього над Є. Фелінською зберігався поліційний нагляд як за неблагонадійною, а її твори пере-

вірялися пильним оком цензури, тому писати щось, що могло негативно вплинути на її подальшу долю, авторка, на момент виходу першого тому мемуарів якої було вже 64 роки, можна припустити, що просто не наважувалась.

Проблематика «Мемуарів із життя» Є. Фелінської має суспільно-історичних характер і об'єднує ряд питань, серед яких занепад шляхетської минувшини, суспільна депресія та конформізм, правобережна «ейфорія» на початку століття, розпорошення польських шляхетських родів та наполеонівські війни, що становлять центр загальної проблематики літератури Правобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. Головним питанням, яке акумулює в собі й причини, і наслідки історичних процесів, стало явище занепаду шляхетської минувшини, що призвело до низки інших суспільних потрясінь українсько-польського пограниччя та знайшли своє віддзеркалення у тогочасній мемуарній літературі, представником якої і є творчість Є. Фелінської.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Єршов В. О. Польська мемуаристична література Правобережної України доби романтизму. Монографія / В. О. Єршов. – Житомир : Полісся, 2010. – 454 с.
2. Мемуари // Літературознавча енциклопедія : У 2 т. – Т. 2. / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 624 с. – С. 26–27.
3. [Ochocki J. D.]. Pamiętniki Jana Duklana Ochockiego z pozostałych po nim rękopismów przepisane i wydane przez J. I. Kraszewskiego / J. D. Ochocki. – Т. 2. – Wilno : Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1857. – 454 s.
4. [Ochocki J. D.]. Pamiętniki Jana Duklana Ochockiego z pozostałych po nim rękopismów przepisane i wydane przez J. I. Kraszewskiego / J. D. Ochocki. – Т. 3. – Wilno : Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1857. – 360 s.
5. Askenazy Sz. Rosya – Polska. 1815 – 1830 / Sz. Askenazy. – Lwyw : Nakiadem H. Altenberga, 1907. – 207 s.
6. Askenazy Sz. Wczasy historyczne / Sz. Askenazy. – Т. 2. – Warszawa : Nakiad Gebethnera i Wolfa, 1904. – 459 s.
7. Cwenk M. Felińska / M. Cwenk. – Lublin : Wydawnictwo KUL, 2012. – 280 s.
8. Dernałowicz M. Pamiętnikarstwo / M. Dernałowicz // Słownik literatury polskiej XIX wieku / Pod red. J. Bachórzea i A. Kowalczykowej. – Wrocław – Warszawa – Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1994. – 1112 s. – S. 670–674.

-
-
9. Felińska E. Pamiętniki z życia / E. Felińska. – Wilno : Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1856. – Seria I. – T. 1. – 467 s.
 10. Felińska E. Pamiętniki z życia / E. Felińska. – Wilno : Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1856. – Seria I. – T. 2. – 435 s.
 11. Felińska E. Pamiętniki z życia / E. Felińska. – Wilno : Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1856. – Seria I. – T. 3. – 444 s.
 12. Lemann N. Pamiętnik / N. Lemann // Słownik rodzajów i gatunków literackich / Pod red. G. Gazdy i S. Tyneckiej-Makowskiej. – Kraków : [Universitas, 2006]. – 814 s. – S. 506–509.
 13. Nalepa M. Їм'єч по оцзым'є. Паталогія спачыстэства пачэтыкы епокі рэзб'орэвэ / M. Nalepa // Napis. – S. IV. – Warszawa : Wydawnictwo DiG, 1998. – 209 s. – S. 131–171.
 14. Puławy (1762 – 1830). Monografia z życia towarzyskiego, politycznego i literackiego na podstawie archiwum ks. Czartoryskich w Krakowie / Oprac. L. Dębicki. – T. 2. – Lwów : Gubrynowicz i Schmidt, 1887. – 375 s.
 15. Skowronek J. Adam Jerzy Czartoryski 1770 – 1861 / J. Skowronek. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1994. – 609 s.